

Väfnad och bandväfnad i Leksand.

af

Elisabeth Thorman.

1.

I konung Magnus Erikssons privilegiebref, »gyort oc giuit i varom garde, við husæby kirkio aret æfte vara hærrae byrd MCCCXLVII, lögherdaghenom öm förstæ i fastonne», förvaradt i Kopparbergs Bergslags arkiv¹ och innehållande föreskrifter angående gruffolkets aflöning i penningar och varor, äro dessa varor äfven noggrannt taxerade. Där uppgifves bland annat »en alin repælæript, twæbret, fore halwæn øre. swænst læript allr smalænzt firi tiu pænningæ; — — — en alin got waðmal firi twa ørtugha, andra handa waðmal som ðæt ær wært til». Det är att antaga, att en del af här omtalade väfnader — lärft och vadmal — som tillverkningsort haft Leksands socken, hvilken vid denna tid utom det nuvarande Leksand omfattade betydande delar af kringliggande socknar. I århundraden väfde man troligen dessa enkla väfnader, och det är först under senare tider, som en konstväfnad trängde in vid sidan af dem. Af allt att döma var denna en enkel drällväfnad och härleder sig troligen från de mycket mera invecklade drällväfnader, hvilka allmänt väfdes i prästgårdarna. Denna förenklade drällväfnad tillhör både Dalarna och Helsingland och bör noga taget ej räknas med bland de typiska Leksandsväfnaderna; med ett par af dem står den dock i närmaste sammanhang. Man tycks nämligen rätt snart hafva försökt sig på att väfva ylleväfnader i denna trädning; såväl det s. k. »linningskruset» som de för Leksand typiska förklädesväfnaderna blefvo följderna häraf. Först på 1700-talet uppstod i Leksand

¹ Aftryckt i Diplomatarium Dalecarlicum.

en genuin allmogeväfnad i hvitt, den s. k. »läsväfven» (ofta i våra dagar orätt kallad Leksandsdräll); i samma trädning och trampning väfdes »förlåtskruset». Dessa jämte en äldre typ af förlåtskrus (liknande munkabälte) och det från 1870 stammande hålskruset äro Leksands »krusväfnader». Lärft och vadmal jämte de brokiga väfnaderna till »snörlöf» och »hättor» (ungkullornas mössor) och en treskaftad väfnad till kvinnornas kjortlar utgöra fortfarande det hufvudsakliga dräktmaterialet, där detta ej fått vika för köpta tyger.

Ull, hår (»kalkhår») och lin voro till inemot 1820-talet de hufvudsakligen använda materialen. Så långt man nu kan minnas tillbaka, hafva tyskfår funnits; den s. k. svenska landtrasen, hvilken man i början af 1800-talet i Helsingland sökte förädla, och som man minnes i Bjursås och här och där ännu har kvar i Mora, har i Leksand såväl som i Rättvik tidigt utbytts mot tyskfår. Till gröfre väfnader — täcken, åkläden m. m. — spanns ullen tillsammans med nöthår, som köptes hos garfvaren; hvita kostade 20 öre skålpundet, röda 10 öre. Hårgarn af det förra slaget lät färga sig till hvilken färg man önskade, af senare slaget enbart till svart. Redan i början af 1800-talet upphör användandet af hårgarn mer och mer och förekommer numera sällan. — Lin odlades i stor myckenhet, men i motsats mot i Helsingland mest för eget behof. Stor omsorg kräfde i all synnerhet arbetet med varpen till de olika väfnaderna; till denna togs det fullt mogna linet. Det finaste varpgarnet spanns gärna i fähuset, där garnet av den fuktiga luften blef mjukt och lätt att få fint och jämnt. Vintern var tiden för spånad; under hela nästkommande år satt garnet ute på bleke och först därefter befanns det färdigt till väfnad. — Bomull, som redan 1739 från en del större fabriker, däribland en i Falun, utlämnades till spånad, tycks dock ej så snart hafva kommit i bruk hos allmogen; omkring 1820 börjar man att mera använda sig af det nya och i tillredningen så bekväma materialet; först på 1850-talet får det dock en mera allmän spridning. — Som en egendomlighet må nämnas, att Leksands krusväfnader, hvarandra ytterligt olika i mönster, alla dock äro enkla väfnader i fyra skaft. Det är med små medel man här nått en förvånande rik omväxling.

Under det att drällen — gåsögondräll, som den ofta kallas — sällan användes för andra plagg än »hattar» (mössor) och halskläden, men däremot mera för dukar, af hvilka hvarje hushåll ägde åtminstone en, togs läsväfven i anspråk hufvudsakligen för dräktens olika beståndsdelar: kvinnornas »öfverdelar», hattar, hvitkjolar, halskläden, »slängkläden» (hufvuddukar till sorgdräkten), »hilkor» (hufvor), mennens brudgumsskjortor och »långkläden» (halsdukar). Ursprungligen af hellinne — man begagnade till läsväfven det vitaste och finaste garnet — hade denna väfnad från början ett mycket enkelt mönster. Fig. 1 visar ett »sammankrus» (ett slags mönster) från 1700-talet. En smula variation i trädningen gaf nya mönster, och under tidernas lopp skiftade dessa ständigt, då man så godt som vid hvarje ny väf sökte få ett nytt »krus» (mönster). Från enkla sammankrus gick man öfver till randade väfnader, där »blaggarsfläckar» (fyrskäft) omväxlade med »huppor»

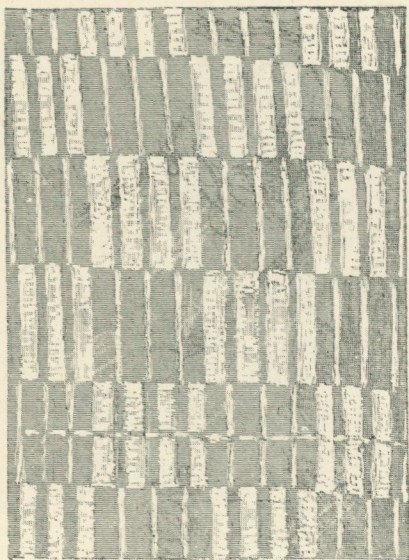

Fig. 1. »Sammankrus.» 1700-talet.

(läsväf) — fig. 2, ett halskläde sedan 1820. Senare blef rutan mönstrets grundform. Utvecklingen af dessa rutmönster synes å fig. 3 och 4 — läsväfnader från 1840 och 1890. Då bomullsgarn kom i bruk, användes detta till såväl varp som väft; den senare spolkastades (man begagnade två skyttlar); man »bottnade med bomullsgarn, krusade med lingarn». Så småningom började man sträffa efter att få mönstret sådant att mera linne kom på rätsidan. — Funnos ej många kvinnor i ett par gårdar, slogo sig gärna några grannhushåll ihop om en läsväf; där det däremot fanns många döttrar, väfde man sin egen väf. I regel väfdes en läsväf om året; skulle en af döttrarna gifta sig, måste hon i läsväf väfva flera brudgumsskjortor åt

sin blifvande make. Väfvarna voro smala, omkring 5 kvarter, men ofta 40 à 50 alnar långa. I äldre tider använde man gles sked, i senare »grannare» (finare). Våren var tiden för väfning, och man skyndade att till sommarhögtidsdräkten få de nya dräktdelarna färdiga; att vid pingst på kyrkvallen få uppträda i de nya, fina plaggen lekte nog mer än en liten ungkulla i hågen under vinterns och vårens mödosamma arbete. Ofta nog hade hon, under det hon

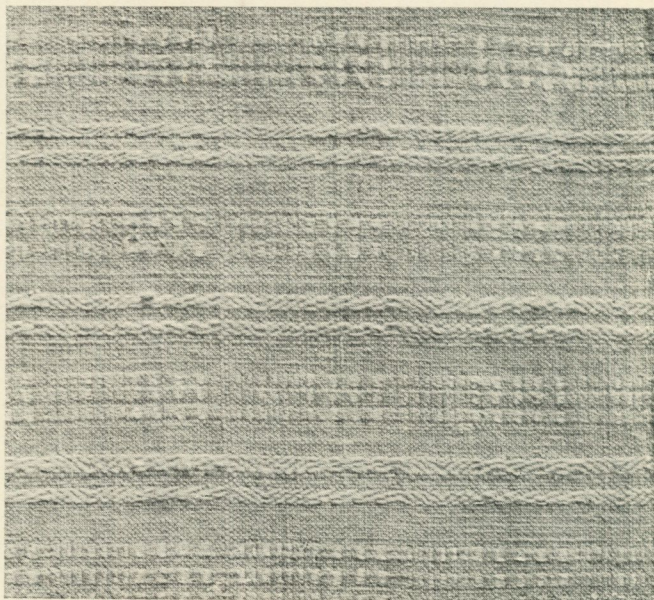

Fig. 2. Läsväf. 1820.

sommaren förut »var till budom och gätte», utfört de underbart fina krussömnaderna för öfverdelens »kvalar» (handlinningar) och för hatten, som ofta bars under roshättan. Af släta hvitväfnader var den af läsvarp och läsväfte den finaste och begagnades främst till krussömmade plagg: »krushasklän», hattar och kvaler; därjämte äfven till finare underplagg, »hängselsark» (endast till öfre delen där af), brudgumsskjortor och öfverdelar. Näst slätväfven af läsgarn i finhet kom »grannblaggarsväfven» af läsvarp och blaggarnsväfte;

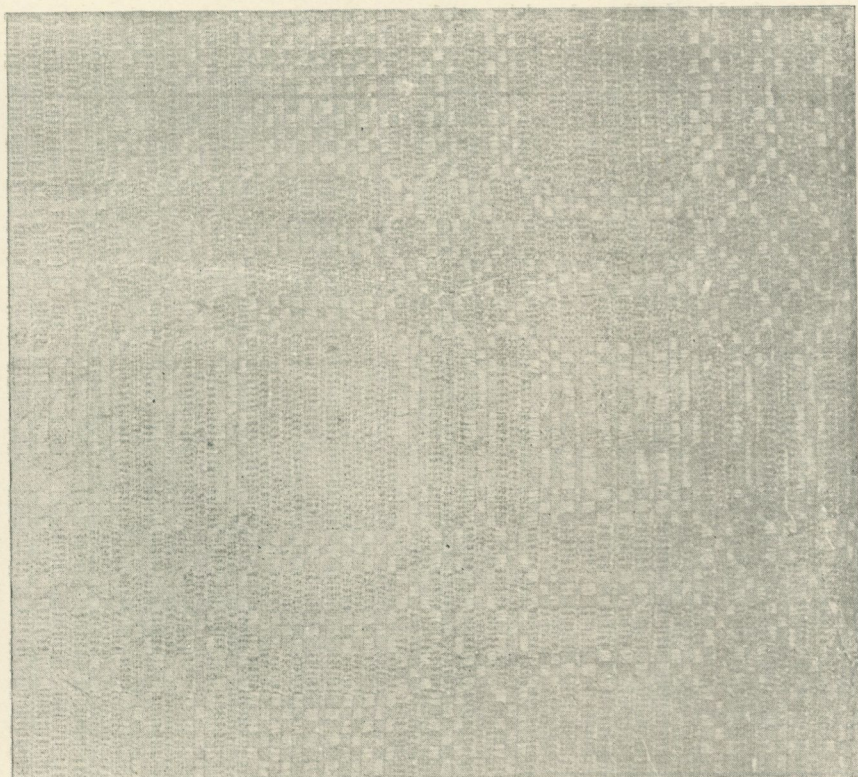

Fig. 3. Läsväf. 1840.

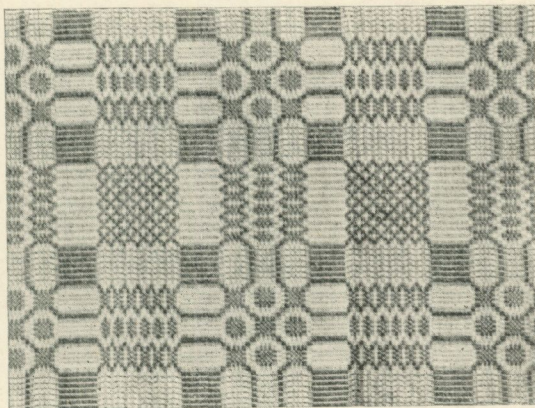

Fig. 4. Läsväf. 1890.

man förfärdigade däraf enklare öfverdelar och hängselsarkar, finare skjortor till männen, barnunderkläder och underbreddor (lakan) i vaggorna. Af den mycket gröfre »blaggarsväfven», för hvilken endast blaggarn hade användts, syddes männens hvardagsskjortor,

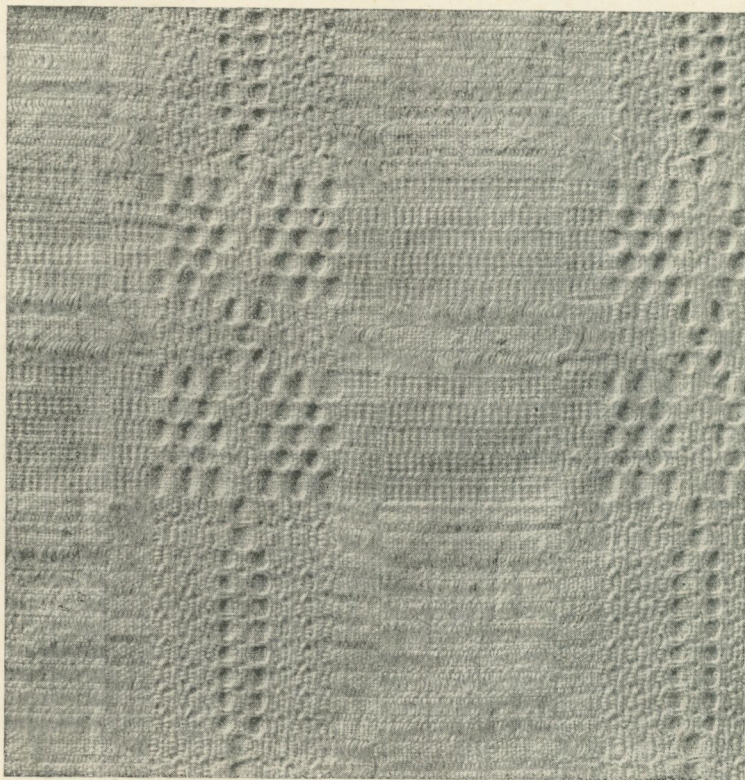

Fig. 5. Hålkрус, 1870-talet.

nedre delen af hängselsarkar och underbreddor; därjämte tjänade denna grofva lärft till foder i kvinnornas grön- och vadmalströjor, skinn- och »randug snörlöf» samt i männens västar. Såväl blaggars- som grannblaggarsväf väfdes alltid i fyra skaft. Det mycket sent uppkomna hålkruaset, fig. 5, — man började därmed på 1870-talet och väfde det särdeles ifrigt under ett par årtionden — skiljer sig endast i trampningen från läsväf; genom att »stå på en trampa» fick

man fram fördjupningarna, som gjorde väfnaden egenartad och vacker. Liksom läsväfven väfdes äfven denna i början i ränder mot slät botten; gärna omväxlade man med ränder i läsväf. Hålkruket spolkastades med groft linnegarn till tveskäften, finare bomullsgarn för hålen; man använde denna väfnad till hvitkjolar, någon gång till hattar. I senare tider har den öfvergått till Gagnef och fått namnet Gagnefskruket. Såvidt möjligt sökte man i hvarje lärftsväf spara ett stycke tyg med vidhängande äfsingar (varp) till ett »handklä». Väfstycket klippes itu på längden, fällades på sidorna och syddes ihop tvärsöfver; äfsingarna flätades till »fläta» (frans) i något för Leksand typiskt mönster. Ett dylikt handklä hade sin plats på »handkläshyll» mellan spiseln och dörren.

Bland Leksands krusväfnader i ylle står linningskruket, fig. 6, främst i färgrikedom och omväxling af mönster. »Fälltättjen», »hästtättjen» och »lasstättjen» — »vepor» (finare) och »åklän» (gröfre) — voro brokiga i rött, grönt, gult, ljusblått och svart (som kallades blått; jämför uttryc-

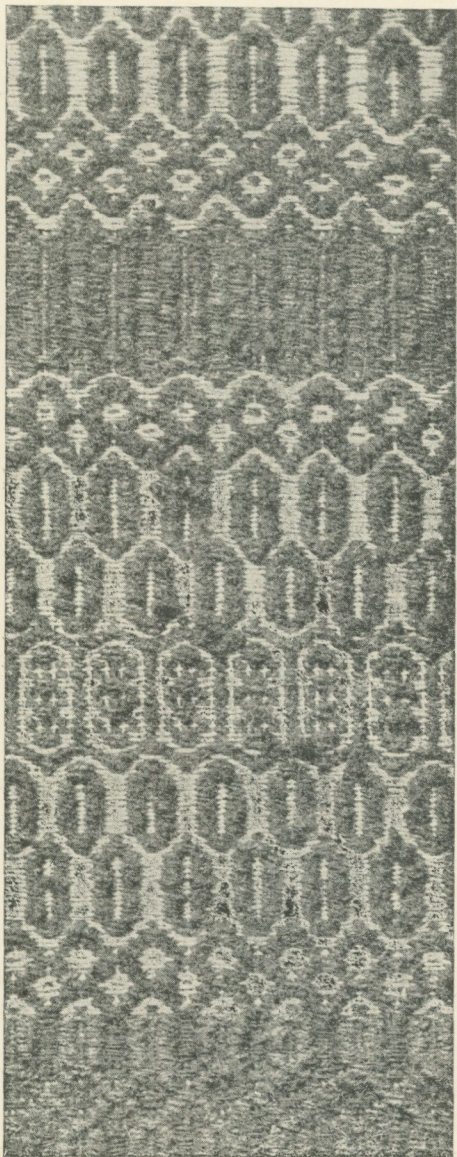

Fig. 6. Linningskruket.

ket »blårandug förklä»). Största omsorg nedlades på dessa präktiga och vackra väfnader, och ett välförsedt hushåll hade ej endast de för dagligt bruk nödvändiga, utan därjämte åtskilliga hängande på »klädstången» i »a'stuggu» (andra stugan, klädkammaren). Af detta rika förråd kläddes vid större högtidligheter — bröllop eller husförhör — väggarna i a'stuggu; med hufvudsakligen vepor dukades också vid dessa tillfällen bordet, då den eller de få hvita dukar man egde blifvit bredda framför prästens, brudparets och de för-

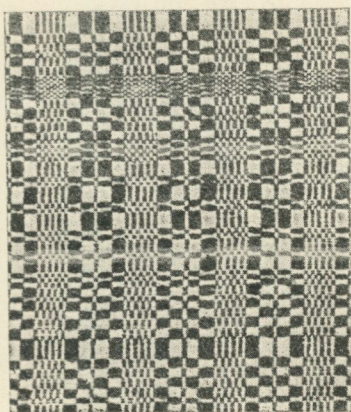

Fig. 7. Förlåtskrus.

nämligare gästernas platser. I ett fälltäck, påsydt sängfällan, var man synnerligen noga med att få de finaste krusen upptill. Ett länge begagnadt fälltäck togs senare till hästtäck och kunde slutligen degraderas till lass-täck. Dessa vepor eller åkläden voro tre alnar långa och hopsydda af två bredder; för att kunna få dem fullkomligt lika, klippte man ur den första längan och väfde efter denna den andra. I och med användande af enbart ullgarn i stället för hårgarn som väft förlorade dessa väfnader mycket

af sin präktiga karaktär, och den snart följande försämringen i färg förminskade denna ytterligare. En äldre vepa däremot — ofta blekt och nött af kanske bortåt hundra års sol, damm och användande — är ännu i detta skick bedårande vacker, med en fasthet i sin struktur, en väl afvägd mönstergifning och en ytterlig förfining i färg, som ovillkorligen för tanken på orientens underbara väfnader.

Liksom i äldre tider linningskruset äfven begagnades till förlåtar för säng och tarre (sängens öfre våning) — detta bruk är ännu förefintligt bland annat i Djura — har det s. k. förlåtskruset någon gång användts till vepor. Fig. 7 visar af denna väfnad en äldre typ, använd under 1800-talets första år. Denna har ej förekommit allmänt — mest i Djura och Rönnäs,¹ någon enstaka gång i

¹ Noret.

Häradsfjärdingen¹ — och får anses som en äldre form af läskrus. Väften spolkastades i linne och ylle; treskaftstråden af linne hade samma groflek som linnevarpen; mönstertråden var ylle. I allmänhet användes för denna väfnad samma färger som i linningskruset, dock med undantag af svart; äfven mellanränderna i tuskraft väfdes i flera färger. Fig. 8 visar det senare uppkomna förlåtskruset. Trädning och trampning öfverensstämman i dessa båda; färgerna äro hufvudsakligen rödt, hvitt och svart; blått, grönt och gult äro sparsamt använda. En kort tid — 1870-talet — sydde man tröjor af förlåtskruset; detta upphörde dock snart.

Fastän förklädena till Leksandsdräkten kunde fördelas under de båda kategorierna »svartrandug» och »blårandug» voro de i själfva verket af en rent af storartad mångfald. Detta bör ej förvåna, då man besinnar, att bruket, förutom olika för barn och vuxna, änkor och gifta, vinter- och sommardräkt, äfven föreskref olika förkläden

för: bröllop; stora högtider; mellanhögtider (annandagar); mindre högtider; nattvard; böndagar; fastan; högtider under fastan; kyrkogång; söndagar; hvardagar; sorgdräkt under högtidsdagar, helgdagar och hvardagar. En förmögen kulla redde sig ej med mindre än fjorton olika förkläden, hvaraf ett par för bröllop och större högtids-

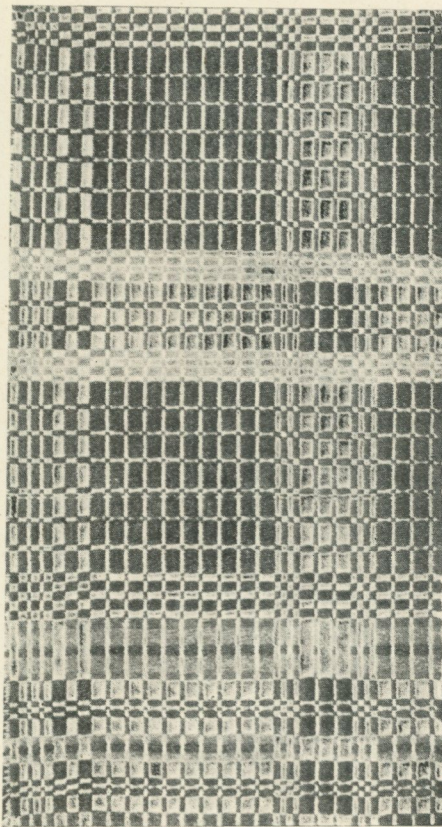

Fig. 8. Förlåtskrus.

¹ Södra Leksand.

8—140275. Fataburen 1914.

dagur dock voro af rasktyg. »Svartrandug förklä» var tvärrandigt med gul botten och svarta krusränder; för att få det tillräckligt smalt väfde man det förr i särskild väf. Liksom de helgula förklädena väfdes dessa hvita och färgades sedan. För »blårandug förklä» — de med ränder längsefter — hade man alltid särskild väf. En äldre typ visar tämligen breda hvita bottenränder och

Fig. 9. Förklädsväf.

däremellan släta svarta eller röda ränder, i midten eller på sidorna försedda med en liten smal krusrand, fig. 9; i de svarta ränderna var denna gärna ljusblå, i de röda svart i midten och blå på sidorna. Svart var alltid den förhärskande färgen, däraf namnet »blårandug». Så småningom blefvo de hvita ränderna smalare, den röda färgen mera förhärskande för ungvullor; från att vara enfärgade blefvo de mörka ränderna väfda i olika krus, och det hela fick en mera orolig prägel, fig. 10. Äldre förkläden af denna senare typ hade hvarannan krusrand olika; senare sådana en midtrand och alla krusränder på hvarje sida olika. Barnens förkläden väfdes i rött

med mycket smala ränder af svart och hvitt. Förklädsväven trädde som linningsväf, men hade finare garn och finare sked. Tillika med de förr brukliga kortare kjolarna begagnades kortare och smalare förkläden.

Brokiga, släta ylleväfnader voro de treskaftade tygerna med linnevarp till »snörlöf» och »randug hätta», som väfdes i samma väf som »ryntjugkjolar» och helgula förkläden. I början af 1800-talet mycket bredrandiga — man tog den under senare delen af 1700-talet brukliga mångrandade »kalminken» som förebild, fig. 11 — fingo snörlöfven så småningom allt finare och mera enfärgad randning. Samma förändring undergingo »randug hättor»; från en mångfärgad randning öfvergick man till enbart svart. S. k. »hättvirken» till barn väfdes i remsor af $1\frac{1}{2}$ dm. bredd med smala bårder i midten och på sidorna; randningen var alltid lika, men själfva hättvirket smalare till gossar. Flickornas syddes i tre delar med »nackruta» och »örrutor», gossarnas i fyra

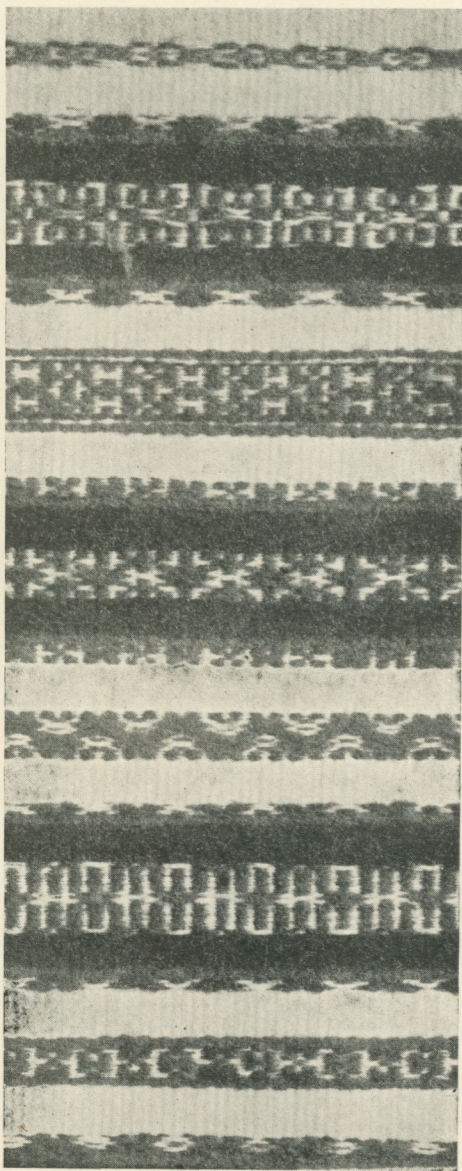

Fig. 10. Förklädsväf.

kilar; de kantades med ett enkelt rödt »stämband» (köpt ylleband). Flera familjer slogo sig ofta tillsammans om dessa väfvar, så att hvar och en i samma väf väfde sin egen del; hade man brådtom att

få plaggen sydda, klipptes väfbiten genast ur.

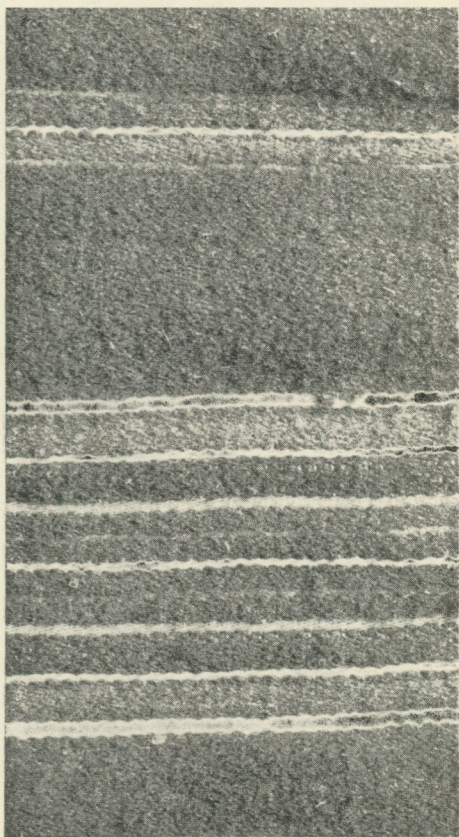

Fig. 11. »Snörlöfs»-väf.

Släta, enfärgade ylleväfnader voro det treskäftade tyget till kvinnornas ryntjukjolar och vadmäl till såväl männens som kvinnornas dräkter. Svart eller grå ylleväft i varp af lingarn begagnades till kvinnornas kjolar. Sedermera »tövades» (stampades) tyget. Till vadmäl fordrades stark och synnerligen väl spunnen yllevarp; väften var gröfre. Hvit, ofärgad vadmäl brukades till männens hvardagsbyxor, väst och snösockor; svart vadmäl till helgdagsväst, rock och snösockor samt till kvinnornas tröjor. Af den färgade gröna vadmälens syddes kvinnornas gröntröjor (vinterplagg att bära öfver skinntröjan de största högtidsdagarna) och kjortlar för melanhögtidsdagar; af blåfärgad

vadmäl männens »blåtröja», hvilken, utsydd i silke öfver ärmarna och vid midjan samt liksom rocken och västen af svart vadmäl prydd med röda klädeskanter, bars under rocken i kyrkan och sedan hemma som söndagsdräkt. Slutligen af röd vadmäl tröjor åt männen.

Färgningen af garnet skedde efter gamla och väl pröfvade metoder. Svart färgades med bresilja, rödt med den synnerligen dyra

kochenillen, blått med s. k. blåolja. För gult och grönt begagnade man hufvudsakligen växtfärger: björklöf, ljung och äppelbark; därjämte s. k. gulspån.

2.

En väfnadsart, med rent mästerskap öfvad i Leksand, är bandväfnaden.

De äldsta band, som ännu äro i behåll, datera sig från 1700-talets senare hälft. Hit höra såväl »karlhattband» som »hattband» för gifta kvinnor — »siltjesband» eller sotgarnsband i hvitt mot svart botten; dessutom »knytband» och »kvalband» för kragarna på männens brudgumsskjortor och ärmarna på kvinnornas öfverdelar (finare sådana af läsväf), de senare alltid af sotgarn. Alla dessa voro smala, s. k. 5- och 7-ändsband, »sjuband» (det är endast med de hvita mönstertrådarna man här räknar) och väfda af fint garn.

Karlhattbanden, fig. 12 nr 1, äro de smalaste band, som någonsin väfts, föga mer än ett par mm. breda. Längden var så mycket anseeligare, omkring 6 alnar. Ur modet redan i början af 1800-talet finnas få af dem ännu i behåll; professor Emerik Stenberg äger 2 ypperliga exemplar, Nordiska Museet 10, Leksands hemslöjdsförening 2. Trots den ytterligt smala bredden kunde man få fram ett så pass omväxlande mönster som modet denna tid kräfde. Alla de tre olika indelningarna, korskrus, snedkrus och stolpkrus, förekomma, dock helt och hållet utan något regelbundet upprepande. Bandet lindades tre hvarf om brudgummens hatt och hade i de flesta fall förfärdigats af bruden. Stora hvita »tuppor», yfviga bollar, prydde båda ändarna; förvånande nog äro dessa af bomull, förmodligen af det skäl, att detta yfvade sig mer än lingarnet. Nr 2 å fig. 12 visar ett hattband för gift kvinna från samma tid, väfadt i s. k. snedkrus. De sneda slåarna, »snedder», äro af enklaste beskaffenhet, s. k. slät-snedder. De trekantiga fälten äro fyllda med »spretar» af två slag, klosspreatar och ollspreatar. I ännu enklare mönster väfdes knyt- och kvalbanden; en brudgumsskjorta från tiden mellan 1750 och 1800,

förvarad i Leksands etnografiska museum, är ännu försedd med de ursprungliga banden.

Nr 3 och 4 visa bandtyper från början af 1800-talet. Snederna hafva här blifvit något mer än blott enkla skiljemurar mellan de olika krusen (figurerna i mönstret); de äro själfva ornerande element och uppträda som ollsnedder och klosnedder. Spretarne äro fortfarande af samma enkla utformning som i 1700-talets band, om också hvarje krus till följd af bandets ökade bredd — man öfvergick så småningom till 13-ändsband, »trettioband», — blir något mera utveckladt. Från dessa skiljer sig genom något 10-tal af år det band, hvilket är afbildadt som nr 5. Indelningen är här den rikaste — korskrus — och gestaltningen af krusen visar stor fantasi. Redan nu sträfvar man efter största möjliga omväxling hvad beträffar mönstren: i ett »fint» band eller »brudband» skulle om möjligt intet enda krus återupprepas. Bandet är visserligen dateradt 1843, men typen, enligt hvad en tillförlitlig underrättelse gifvit vid handen, omkring två årtionden äldre. I hufvudsak tyckas banden under tidrymden 1810—1850 hafva undergått föga förändring, hvilket äfven framgår af den fortfarande bibehållna jämförelsevis ringa bredden. Nr 6 visar ett band, dateradt 1858 och typiskt för sin tid. Ornamentiken är i hufvudsak densamma som hos de föregående, men något mera utvecklad. Fantasien har här fått spela in till den grad, att knappast någon af de större figurerna upprepas i det meterslånga bandet; materialet är fint och bandet ett af de vackraste. Ett band i stolpkrus från samma tid visar nr 7. Från och med det begynnande 60-talet börjar utvecklingen af ornamentiken att försiggå i allt raskare tempo; åtskilliga nyheter komma också till: så införandet af sked i stället för »hällor» (solf) i Rönnäs (hvarifrån de flesta af de här afbildade banden förskrifva sig); långt förut hade man i Häradsfjärdingen lagt bort hällorna — samt en sträfvan att få banden bredare. Med mera lätthet än förr rörde man sig från denna tid med det svarta silket; det hade förut endast förekommit otvinnadt, och man hade själf fått sno det på spinnrocken. Under 1860-talet kommer det tvinnadt i handeln. Införandet af sked gaf upphof till ännu en teknik, och för omväxlings skull

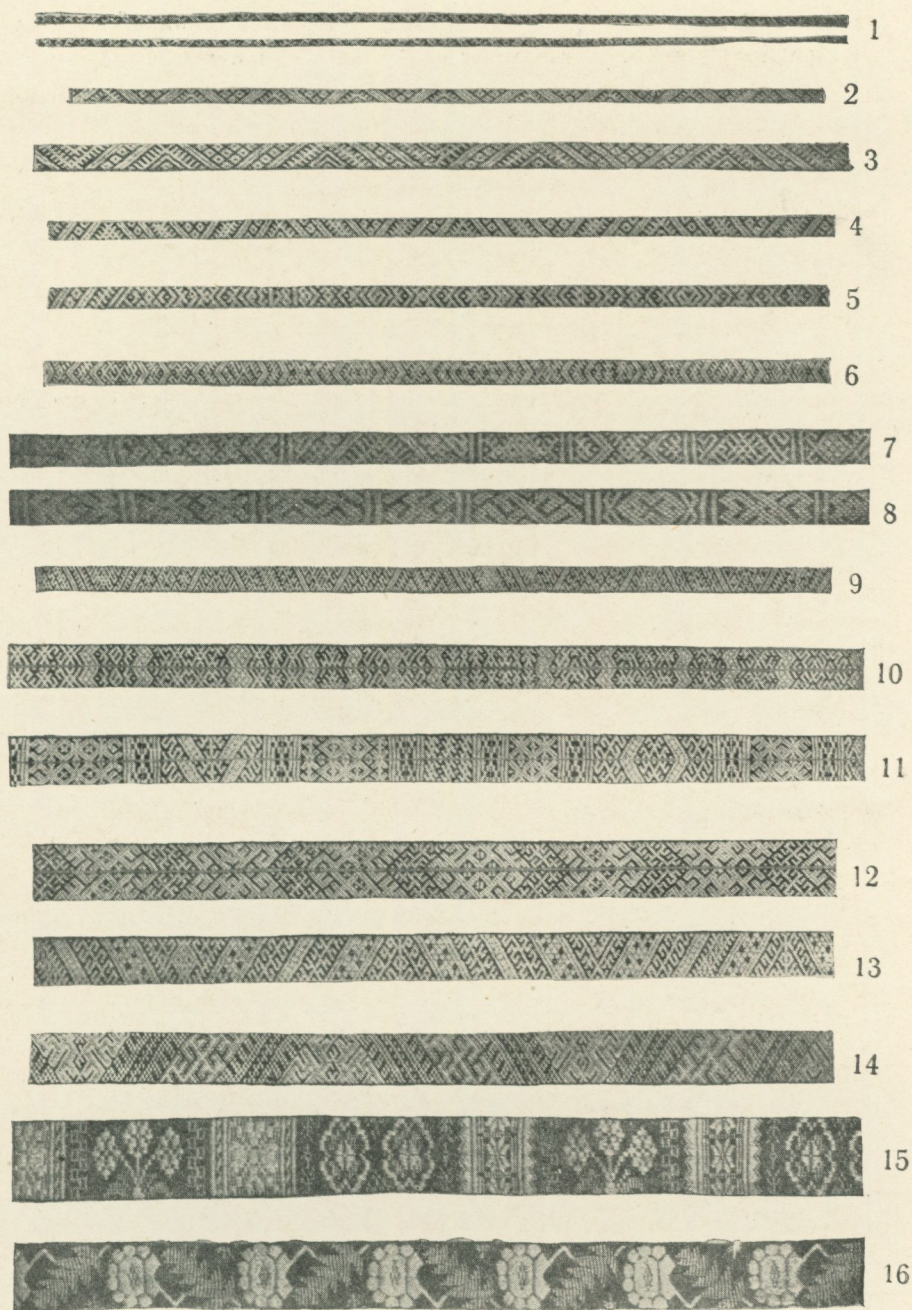

Fig. 12. Olika typer af bandväfnad: »krusband».

väfde man numera ofta hvarannan figur, någon gång äfven hela bandet, i »ett skäl». Nr 8 visar ett helt band i denna nya teknik, nr 11 och 13 sådana, där vissa figurer utförts på detta sätt, de andra däremot i det vanliga »två skäl». Förändringen är ej odeladt till det bättre, då de fina linier man hittills rört sig med blifva alltför grofva. Så mycket tydligare står däremot mot den mörka botten hvar och en af den vackra ornamentikens olika former, och man får i dessa band kanske det allra bästa och klaraste begrepp om dessa former i och för sig. I och med införande af sked ändrades varpen därhän, att tre svarta silkestrådar (i stället för förut två) löpte mellan hvarje linnetråd. Större bredd vanns först och främst genom att väfva s. k. »13-band» med »huppor», d. v. s. att öka bandet genom en smal kant å ömse sidor; denna hörde ej till mönstret men ornerades på enklaste tänkbara sätt genom de hvita mönstertrådarnas gående omväxlande öfver och under två inslags-trådar. Senare öfvergick man till 15-, 17- och 19-ändsband — nr 9 visar ett 19-ändsband (»nittoband») med ny och öfverraskande rik behandling af krusen; anmärkningsvärdt är äfven det utsökt fina materialet —, dels därtill att man satte tillsammans två 13-änds-band. De svarta trådarna, som skilde dem åt, bildade en smal rand, »gattu», och namnet på den nya sammansättningen blef »gattuband». S. k. »blindollsnedder», nr 10 och 11, och de rikt uttänkta »stolparna» (»krusug stolpe») i det senare äro nyheter för slutet af 1860-talet. Hvad beträffar hela sammansättningen, är den i dessa två fall mindre lycklig; hvardera sammansättningsdelen är allt för mycket beaktad på bekostnad af det hela, och först senare får gattubandet i sin helhet samma fint afvägda indelning, som utmärkte de enkla banden. Vid denna tid får ornamentiken ett visst inflytande utom sitt egentliga område, då man därifrån börjar taga mönster, s. k. »bandkrus», till krussömnaderna för hattar, kvalar och kruskläden. Från 1870-talet föreskrifva sig de två följande nr 12 och 13; ett 33-ändsband i snedkrus samt ett gattuband i korskrus, kanske en smula öfverrikt dekoreradt; det visar dock bandväfnaden på sin högsta höjd, såväl hvad beträffar den fina fördelningen som hvarje liten figurs utformande. Af ypperlig verkan äro de i »ett skäl» mera tungt formade

hvita figurerna mot de mörkare, med finaste ornamentik fyllda mellanfälten. Ännu under 1880-talets midt, då redan åtskilliga smaklösa nyheter inkommit i Leksands »tupphasklän», väfvas sådana band som nr 14 visar. Utom de förut använda »ett skäl» och »två skäl» är här en nyuppfunnen tredje teknik använd, och figurerna framträda därigenom än bredare och större; de äro dock präktigt formade, och bandet visar en stegring ej endast i arbetssätt utan äfven i hög grad hvad beträffar dekorativ verkan. Det har rent af kommit något af barockens effektsökeri öfver denna i öfrigt så måttfulla och lugna ornamentik. 70- och 80-talen visa det högsta inom bandväfnaden. Utvecklingen har hittills löpt i de rätta spåren. Ornamentiken, som redan från början haft den mest konstruktivt fasta och klara byggnad, har endast vunnit i utsmyckning; helt och hållet betingad af tekniken har den rent organiskt vuxit till en formrikiedom, som erinrar om ett träds fina och utvecklade kvistverk. Inom de trängsta gränser är fogad en liniekonst, som ohämmad lefver sitt eget spelande, rika, mångskiftande lif. På ett ojämförligt sätt fyller ornamentet det för detsamma gifna rummet. Inom vår egen textila allmogekonst äger denna ornamentik åtskilligt därmed jämförligt; inom utländsk främst de främre-asiatiska mattväfnadernas.

Klyftan är stor mellan 80- och 90-talets Leksands-band, och det ligger mycket annat än det enda tio-talet af år mellan typerna i nr 14 och 15. I sin helhet förflyttas den textila allmogeslöjden framemot den senare perioden till en afsevärdt lägre nivå. Spetsar, krussömnader, väfnader och band blifva genomgående underhaltiga — i färg, i teckning, i material. Nr 15 och 16 visa 90-talets mest gängse bandtyper. Användandet af grof linnetråd och bandets väfvande som 37-ändsband hafva tillsammans skapat en bredd, som vida öfverträffar de föregåendes. Tyska mönsterböcker tyckas hafva funnit sin väg ut i landsorten, och godtköpselegansen i mönster har lockat från den rätta vägen. Skulle man möjligen kunna tvifla på, att ett band kunde bli fulare än nr 15 visar, är nr 16 en gensaga häremot. Härmed tycks dock det korta skedet af en utveckling i orätt riktning vara slut. Mellan 1890- och 1910-talets band är åter ett svalg. Hur fullständigt man åter är inne på rätt väg var förra

sommarens verkligt glansfulla utställning af Leksandsband ett bevis på. Utställare voro här såväl Ottilia Adelborgs skola i Djura som Leksands Hemslöjdsförening.

Ofvan afbildade band äro samtliga »siltjeband» och med undantag af nr 1 tillhörande den gifta kvinnans högtidsdräkt. Sådana hattband brukas ännu i dag; omkring 1 m. långa läggas de ett par hvarf kring den prydliga lilla hvita hatten af läsväf eller fint köptyg för att i nacken knytas i rosett. — Enklare dräkt kräfde enklare band. Till inemot 80-talet väfdes dessa af s. k. sotgarn. Liksom i silkesbanden voro varpens mönstertrådar af hemspunnen lintråd; denna var äfven här omsorgsfullt blekt och beredd af finaste lin — ju finare lin, dess mera glans fick man på tråden. Vissa af varptrådarna och väften voro af sotgarn, fint, otvinnadt garn, som färgades på samma gång det spanns. Färgen fick man genom att från fäbodas och ladugårdar hämta »järksnett» (spindelväfvar), fulla af mjukt, fint sot, som hade uppstått, då furustickorna brunno. Detta blandades i en kopp med en för ändamålet lämplig vätska. Blandningen måste vara tunn, då garnet annars lätt blef ojämnt. Bruket kan följas långt tillbaka på 1700-talet. Färgen var synnerligen stark, och bandet kunde utan fara följa med hatten i byken; en dylik behandling af ett silkesband däremot förstörde detta i grund. — Sotgarnsbanden efterträdades för en kort tid af »trådband», där materialet var svart rulltråd; denna visade sig dock snart allt utom lämplig.

Hvarje kulla väfde i regel sina egna band; dock hände det, att en »gammelnkulla» (ogift), skicklig i att krusa (brodera) och väfva band, förfärdigade sådant på beställning. Ofta har hon, trots all omväxling i mönstren, kommit att särskildt begagna sig af en eller annan figur — någon »krusug stolpe» eller dylikt —, och ännu kunna äldre Leksandskvinnor på grund af något sådant litet särmärke gifva noggranna uppgifter såväl om hvem som väft bandet som naturligtvis äfven om tidpunkten då detta skett. Särskildt i Djura var man särdeles flitig med bandväfnad — Röd-Mor i Leksands-Gråda är för närvarande den, som bäst uppehåller konsten — och härifrån försåldes mycket band till det öfriga Leksand; ett hattband af silke

betingade på 60- och 70-talen ett pris af 1 riksdaler å 1,25. Liksom Djura än i dag i bibehållandet af vissa ålderdomliga sedvänjor skiljer sig från det öfriga Leksand, skilde sig banden något i ornamentiken, men än mer i benämningen på hvarje litet krus från öfriga Leksandsband. De få namn, som här citerats, hafva lämnats från

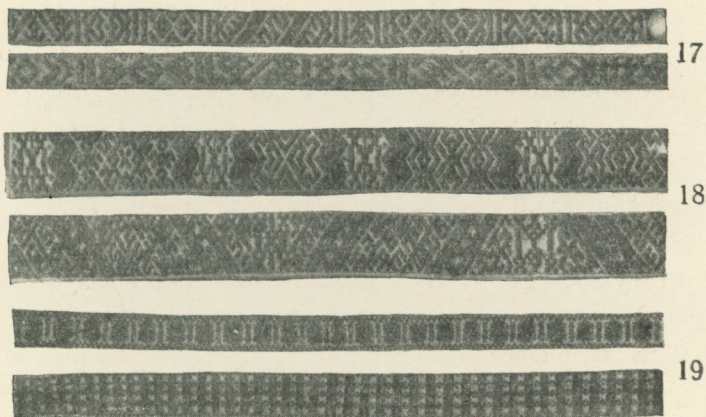

Fig. 13. Olika typer af bandväfnad: »ullgarsband».

Rönnäs. I Djura är denna terminologi afsevärdt rikare; troligen har den en gång i Rönnäs varit lika rik, men så småningom blifvit bortglömd.

Bland »krusbanden» intaga de ofvan nämnda hattbanden främsta platsen; »ullgarsbanden» — en annan grupp — äro, om också både intressanta och vackra, kanske på grund af det enklare materialet mindre »påkostade», som det heter på dalmål. Mönstertrådarna i varpen äro här af rödt eller svart ullgarn, väften hvitt linnegarn; figurerna stå således i motsats till hos hattbanden mörka mot hvit botten. Utvecklingen är i hufvudsak parallell med den ofvan beskrifna, och ornamentiken rör sig med samma former, fig. 13 nr 17 och 18); endast den enklare tekniken, »två skäl» är använd. På grund af det gröfre materialet blifva banden, om också med samma trådantal i varpen, betydligt bredare än hattbanden. — Den röda färgen, någon gång ytterst sparsamt tillsatt med en grön, gul eller blå,

begagnades af gammalt för alla ullgarnsband; först omkring 1890 bära de ogifta kullorna hättband i svart och hvitt för »randug hätta». Vare sig dessa band begagnades till hättband, förklädsband, kjol-linningar, kjolsäcksband, sockband (»karlstrumpband») eller till smågossarnas förkläden, var karaktären densamma. I regel voro de försedda med runda, fasta, röda »tuppor» af ullgarn. Ofta finner man dessa band daterade och signerade; ej sällan insatte den väfvande såväl sitt eget födelseår som året då bandet förfärdigades. — Samtliga dessa band användas ännu, så när som på sockbanden, hvilka under 1860-talet kommo ur bruk. Dessa väfdes som 13-band, i stolpkrus, två alnar långa; en grön tråd löpte midtuti bandet, svarta vid kanterna. På det ungefär kvarterslånga stycke, som blef hängande, då bandet ett par hvarf lindats nedom knäet, skulle namn och årtal synas. För enklare bruk väfde man ullgarnsbanden helt enkelt med »huppor», nr 19. I den fjärding full med band, som ansågs höra till en brudutstyrsel, förekommo utom krusbanden »släta band» — knytband och hårband väfda i hvitt och kjolband i färger.

För ofvanstående uppgifter står undertecknad i tacksam förbindelse till Nygårds-Britta Andersdotter, Noret; Mälar-Brita Andersdotter, Heden; Stenbacks-Anna Mattsdotter, Hälla, och Pros-Kari Andersdotter, Yttermo.

Leksand i november 1909.